

КОТОРМО ТЕКСТТИ ИШТЕП ЧЫГУУНУН ЖОЛДОРУ

Таржыма ишке ашырылып бүткөндөн кийин дагы аны котормо тилге ылайыктоо, нормативдик талаптарга ылайык иштеп чыгуу иштери да аткарыла тургандыгын билебиз. Макалада котормо текстти иштеп чыгуунун адаптация, стилдик жактан иштеп чыгуу, тандап которуу, авторлошкон котормо, резюмелөөчү котормо сыяктуу түрлөрү теориялык жактан иликтөөгө алынды.

Которуу практикасында котормо-чуга которуу эле эмес, которулган текстти кайрадан иштеп чыгуу зарылчылыгы менен шартталган аракеттерди аткаруу талабы да коюлат. Эгерде котормочу текстти которуп жаткан учурда аны кайрадан иштеп чыгуу аракеттерин жасаса (кайра айтып берүү, адаптациялоо, стилдик жактан кайра иштеп чыгуу), мындай аракеттерди айрым окумуштуулар которуу ишмердиги катары баалашпастан, тилдик ортомчулук (языковое посредничество) катары карашат (Латышев, Семенов, 2003, 7). Себеби биз белгилеп өткөн кайра айтып берүү, адаптациялоо, стилдик жактан кайра иштеп чыгуу сыяктуу аракеттердин жыйынтыгында оригинал текст котормо текстке айланбай эле, жаңы текст жаралып калышы мүмкүн. Котормо текстти кайра иштеп чыгууда түп нусканын информативдүүлүгү, маалыматты туюндуруу ыкмалары, стилдик табияты сыяктуу касиеттери трансформацияланып өзгөрүүгө кабылат. Котормо текстти иштеп чыгууга коюлган максаттарга ылайык, иштеп чыгуунун төмөндөгүдөй түрлөрүн белгилөөгө болот.

Адаптация. Адаптацияда текстти реципиенттин-кабылдоочунун компетенттүүлүгүнө ылайыктоо, ыңгайлаштыруу аракеттери жүрөт. Б.а., текстти окуп жаткан адам бирөөнүн жардамысыз эле жеңил кабылдоосуна багытталган аракетти адаптация катары түшүнөбүз. Маселен, ар кандай мүнөздөгү тексттерди балдарга ылайык иштеп чыгуу, атайын спецификалык мүнөздөгү тексттерди адис эместер үчүн иштеп чыгуу же лингвомаданий адаптациялоолорду келтирүүгө болот.

Адаптациялоонун эң биринчи шарты катары текстти формалык жана мазмундук жактан жөнөкөйлөштүрүүнү айтуу керек. Мында терминдер, тексттин стилдик чөйрөсүнө гана мүнөздүү тематикалык атайын лексика жалпы тилдик туюнтмалардын жардамы менен түшүндүрүлүп берилет. Бул аракет татаал синтаксистик конструкциялардын жөнөкөй сүйлөмдөр менен алмашылышы, узун сүйлөмдөрдүн кыскарышы сыяктуу өзгөрүүлөр менен коштолот.

Лингвомаданий адаптацияда болсо текстти иштеп чыгуу аны жөнөкөйлөштүрүүгө багытталбастан, тилдик каражаттар аркылуу чагылдырылып жаткан маалыматты башка тилди, маданиятты алып жүргөн адамга жеңилдетип берүүгө багытталат. Котормого кириптер болгон эки тилди алып жүргөн, эки элдин жашоо кечирген жеринин географиялык шарты, ал алкактын фаунасы менен флорасынын ортосундагы жакындык-окшоштуктар, ошону менен бирге эле кескин айырмачылыктар болушу мүмкүн. Ал эми мындай окшоштук, айырмачылыктар которууда кошумча проблемаларды пайда кылаары белгилүү. Маселен, кар эмне экендигин билбеген эл үчүн оригиналдагы «кардай аппак» деген салыштыруунун жеткиликтүү болушу күмөн туудурат. Мындай кырдаалда которуу практикасында адаптациялоо ыкмасын колдонуу оң натыйжа берери шексиз. Б.а., оригиналдагы берилип жаткан предметтин актыгын ошол элдин түшүнүп кабыл алуусуна ылайыктап, жеңилдетип берүү адаптациялоонун негизги талабы катары эсептелет. Маселен, «кардай аппак» деген салыштыруунун котормо тилдеги адаптацияланган

варианты «кунастай аппак» деген сөз айкашы болуп калышы ыктымал. Же болбосо кытай элиндеги ак түстүн траур, азанын түсү катары сүрөттөлүшү ак түстү жакшылыктын жышанасы, бейкутчулуктун, адалдык-тын, адилеттиктин, жакшылыктын символдук түсү катары түшүнгөн элдер үчүн түшүнбөстүктү пайда кылышы ыктымал. Мындай лингвомаданий маңыздагы реалийлер географиялык аталыштарда да кезигип, маселенин чечилиши котормочунун географиялык жалпы маалыматтуулугуна байланыш-туу болуп, белгилүү өлчөмдөгү билимди талап кылат. Маселен, Жер шарынын бир бөлүгү КМШ өлкөлөрү үчүн «Жакынкы Чыгыш» (Ближний Восток) деп аталса, Англия өлкөсү үчүн «Ортоңку Чыгыш» (Средний Восток) ал эми Индия мамлекети үчүн «Батыш Азия» (Западная Азия) деп аталат. Бир эле географиялык алкактын аталышын-дагы мындай айырмачылыктар аталган өлкөлөрдүн сөз болуп жаткан районго карата географиялык жактан жайгашышынан улам келип чыккандыгы белгилүү. Белгилей кетчү нерсе, мындай айырмачылыктарды адаптациялап которуу котормонун окурманга түшүнүктүүлүгүн гана камсыздабастан, анын туура которулушунун да шарты катары эсептелет. Котормо процессинде мындай адаптацияларды киргизүү таржымачынын маданият таануу, дүйнөлүк тарых, этнография, география, теология ж.б., илим тармактар жаатындагы маалыматтуулугун талап кылат.

Текстти иштеп чыгуу ишиндеги адаптациялоо ыкмасы айрым адабияттарда кошумчалап которуу, кошумчалоо аркылуу трансформациялоо деген түшүнүктөр менен чаташтырылып жүрөт (Латышев, Семенов 2003, 131). Чындыгында эле, бир ыкманын, бир эле түшүнүк, категориянын ар кайсы авторлор тарабынан ар кандайча аталып берилиши котормо теориясында сейрек көрүнүш эмес. Мындай жагдай котормо теориясы салыштырмалуу жаш илим экендиги, анын эмпирикалык, эвристикалык, дедукциялык табиятка ээ экендиги менен түшүндүрүлөт. Ошондой болсо дагы адаптациялоо түшүнүгү тилдик ортомчулук катары кабылданса, кошумчалап которуу жана кошумчалоо аркылуу трансформациялоо которуунун ыкмалары катары эсептелет.

Кошумчалап которуу жана кошумчалоо аркылуу трансформациялоо которуу практикасында түшүнүксүз терминди же сөздү түшүндүрүү максатында тексттин бир фрагментинде гана колдонулса, адаптациялоо оригинал тексттин бүтүндөй тулкусун камтышы же, б.а., тексттик деңгээлде болушу ыктымал.

Адаптациялап которуу котормо-догу лингвомаданий мүнөздөгү проблемаларды жөнгө салуу максатын көздөсө, кошумчалап которуу жана кошумчалоо аркылуу трансформациялап которууда котормо тексттин түп нускага карата информативдүүлүк шайкештиги-не жетүү максаты коюлат.

Стилистикалык жактан иштеп чыгуу. Которуу практикасында дайыма эле жогорку сапаттык деңгээлдеги түп нуска тексттер кездеше бербейт. Айрым учурларда тексттин автору өзү жараткан тексттин сапатынын төмөндүгүн да толук түшүнбөйт. Мындай кырдаалда ал котормочу-адистин эксперттик баасына жана талдоосуна ишеним көрсөтүү менен, котормочудан которуу менен гана чектелбестен, текстти «ондоп-түзөп» берүүсүн да суранат. Маселен, эгерде сөз официалдуу документтин которулушу жөнүндө болуп жатса, түп нускадагы оозеки-сүйлөшүү стилине мүнөздүү сөздөрдү, сөз

айкаштарын иштиктүү стилде колдонулуучу сөздөр, сөз айкаштары менен алмаштыруу талабы коюлушу мүмкүн. Же болбосо, котормочу тарабынан тексттин мазмунунун логикасын оңдоп которуу зарылчылыгы ишке ашырылат. Жыйынтыктап айтканда, котормочу түп нусканы которуп жатып котормо тилде анын стилдик жана мазмундук бүтүндүүлүгүн калыбына келтирип, котормо тилдин стилдик нормаларына ылайык иштеп чыгуусу керек.

Авторлошкон котормо. Котормо текстти иштеп чыгуунун авторлошкон түрү көркөм жана публицистикалык тексттерди которуу практикасында гана кездешерин баса белгилемекчибиз. Авторлошкон котормо котормо текстти адаптациялоо менен стилистикалык жактан иштеп чыгуудан котормочунун, түп нусканын авторунун макулдугунун негизинде, котормо текстке өзгөртүүлөрдү киргизүүсү менен айырмаланат. Т.а., котормочу сюжетти өзгөртүп, каармандардын кээ бирин алып таштап же кошуп, өзүнүн идеяларын киргизип которушу сөз болуп жаткан ыкманын маңызын түзөт. Котормонун тарыхында авторлошуп которуу советтик доордо чет элдик жазуучулардын чыгармаларын которууда советтик идеологияга жат маалыматтарды алып таштап, аталган доордун саясий талаптарына ылайык келген идеяларды, каармандарды киргизип которуу менен коштолгон (Алексеева, 2011, 25).

Тандап которуу. Которуу тажрыйбасында айрым учурларда котормого буйрутма берген адамды түп нуска тексттин толук которулушу кызыктырбастан, оригиналдын кайсы бир бөлүгүндө, фрагментинде берилген маалымат гана кызыктырып калат. Маселен, кайсы бир мамлекет туурасындагы чет тилиндеги тексттеги маалыматтан тилчини ошол мамлекетте жашаган калктын тили жөнүндөгү тексттик фрагменттин которулушу кызыктырса, экономистти оригиналдагы ал мамлекеттин экономикасын баяндаган үзүндү кызыктырышы ыктымал. Же болбосо, айталы, кыргыздардын тарыхын изилдеп жаткан окумуштуу үчүн чет тилинде көчмөн уруулардын тарыхы жөнүндө жазылган илимий тексттин кыргыздар туурасында баяндаган жери кызыктырып, жыйынтыгында ал өзүн кызыктырган фрагментти гана котортууга буйрутма берет. Мындай котормолорду тандап которууга мисал катары келтирүүгө болот.

Бирок котормочу тандап которууга киришүүдөн мурун, которула турган тексттин мазмуну менен толук таанышып чыгышы керек. Себеби тексттин мазмуну бүтүн, жумуру экендиги жана мазмунду бүтүндүктө түшүнбөй туруп, анын кайсы бир бөлүгүн түшүнүү кыйындыкка туары да бизге белгилүү. Себеби текст – кандайдыр бир ойду, предметти, информацияны туюндуруш үчүн түзүлгөн, бир темага багышталган, өзүнүн семантикалык-коммуникативдик, структуралык жана функционалдык-стилдик бүтүндүгү бар сүйлөшүүнүн бирдиги (Маразыков, 2005, 125). Так ушул көз карашты эске алуу менен жыйынтыктаганыбызда, котормодогу толук которуу же тандап которуу түрүн алабызбы, котормочунун түп нуска менен дыкат таанышып, аны анализдеп чыгуусу зарыл талаптардын катарында туарын баса белгилемекчибиз.

Резюмелөөчү котормо. Которууда текстти иштеп чыгуунун эң татаал жана эмгекти көп талап кылуучу түрү - резюмелөөчү котормо. Мында котормочу оригинал текст менен таанышып чыккан соң, оригинал тексттин мазмуну туурасында кыскартылган, жыйынтыкталган тексттик маалымат бериши керек. Жогоруда белгиленип өткөндөй, таржымачы, эң оболу, оригиналдын мазмуну менен таанышып чыгышы керек. Оригинал

тексттин көлөмү ар кандай болуп калышы ыктымал: маселен, ал көлөмдүү монография, чыгарма, көп томдук жыйнак болушу мүмкүн. Мындай көлөмдүү тексттердин мазмундарын кыскартып берүүдө котормочу чечүүдө чыгармачылыкты талап кылуучу, стандартсыз проблемалардын бүтүндөй катарына кабылат. Себеби бири-бири менен логикалык, структуралык, грамматика-лык, семантикалык, тематикалык жактан өтмө катар байланышта туруп, бир бүтүндүктү түзүп турган тексттин кайсыл жерин кыскартып, кайсыл жерин калтыруу керектиги котормочунун адис катары компетенттүүлүгүнө байланышып, изденүүнү, чечим кабыл алуу жөндөмдүүлүгүн талап кылат. Буга кошумча, которууга буйрутма берген адам тарабынан резюмелөөчү котормо тексттин көлөмүн алдын ала чектеп коюусу маселени дагы татаалдаштырат. Маселен, 700 беттен турган текстти 90 беттен турган резюмеленген котормо текст менен чектөө керек деген талап коюлуп калышы ыктымал. Мындай жагдайда котормочу оригиналдагы мазмунга карата өзүнүн генерализацияланган, жалпыланган пикирлерин кошумчалап, котормочунун пикиринде, экинчи пландагы, кыйыр маалымат деп табылган тексттик үзүндүлөргө карата үстүртөдөн, обзордук, кыска баяндамалар менен чектелүү аркылуу которуусу абзел.

Адабияттар:

1. Галь Н.Я. Слово живое и мертвое. Из опыта переводчика и редактора. -М., 1987.
2. Гальперин И.Р. Перевод и стилистика . - М., 1950.
3. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. -М., 1981.
4. Ицкович В.А. Языковая норма. –М., 1968.
5. Ицкович В.А. Очерки синтаксической нормы. //Синтаксис и норма. -М., 1974.